

• Małżonka – taki stosunek do ojczyzny wyrażał na przykład Aleksandr Błok (*Ha поле Куликовом*, 1908): „O Rusi! Żono ma! Do bólu – w nasze oczy/ Ta droga się wraziła!” (A. Błok, *Poezje*, 1967, s. 127). Ten obraz poetycki dopełnia słynny artykuł Nikołaja Bierdiajewa o wiecznym pierwiastku kobiecym w rosyjskiej duszy *O вечно-бабьем в русской душе* (1915), będący częścią antologii *Судьба России* składającej się z tekstów pisanych podczas pierwszej wojny światowej. Filozof ten uznaje rosyjską religijność za kobiecą, religijność kolektywnego biologicznego ciepła, która zrezygnowała z męskiej, aktywnej drogi duchowej. Genialnym wyrazem tej religii rodzinnego ciała, płodności i przytulności była dla niego twórczość Wasilija Rozanowa.

Na gruncie rosyjskim oryginalną koncepcję kosmolicyzmu wypracował mistyk i anarchista (→ anarchizm) Lew Tołstoj; korespondowała ona z jego projektem niesprzeciwiania się złu. W artykule *Патриотизм или мур?* (1896) odrzucił partykularny egoizm narodowy jako źródło cierpienia wielu ludzi, nie do pogodzenia z etyką chrześcijańską.

Applegate C., *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*, Berkeley 1990; Arendt H., *Kondycja ludzka*, przeł. A. Łagodzka, Warszawa 2010; Bachelard G., *Poetyka przestrzeni: szuflada, kufry i szafy*, „Pamiętnik Literacki” 1976, nr 67/1, s. 233–243; Beck U., *A New Cosmopolitanism in the Air*, 2009; Duché J., *Histoire de l'Occident*, Paris 2016; Fichte J., *Reden an die deutsche Nation*, Langensalza 1881; Frisch M., *Schweiz als Heimat? Versuche über 50 Jahre*, Frankfurt am Main 1990; Kant I., *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, przeł. F. Przybylak, Wrocław 1995; Kleingeld P., *Cosmopolitanism*, w: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013; Lotter K., *Heimat*, w: *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*, H. J. Sandkühler (ed.), t. 2, Hamburg 1990; Marks K., Engels F., *Manifest komunistyczny*, Warszawa 2011; Nietzsche F., *Radosna wiedza*, przeł. M. Łukasiewicz, Gdańsk 2008; Popiełuszko J., *Kazania patriotyczne*, Paris 1984; Schütz A., *Powracający do domu*, w: *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, przeł. B. Jabłońska, Kraków 2012, s. 203–212; Tołstoj L., *Patriotyzm czy pokój?*, „Jasna Polana” 2011, nr 3, s. 2–7; Бердяев Н., *Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности*, Москва 1990; Сандомирская И., *Книга о Родине. Опыт анализа дискурсивных практик*, „Wiener Slavistischer Almanach”, Bd. 50, Wien 2001; Федотов Г., *Судьба и грехи России*, т. 1, Санкт-Петербург 1991.

Nina Dimitrowa (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

Ojczyzna (Grecja)

W czasach osmańskich pojęcie ojczyzny (*πατρίς*) (<πατήρ) oznaczało miejsce narodzin i zamieszkania, gdzie tworzy się społeczność lokalna. Termin (współ)patriota – (*συμ*) *πατριώτης* – wskazywał na wspólnotę miejsca. Pod koniec XVIII wieku w dyskursie oświeceniowym pojęcie ojczyzny – podobnie jak ród/naród (*γένος/έθνος*) – nabrało bardziej uniwersalnego znaczenia, stając się bytem ponadmiejscowym, który jednoczy wszystkich ludzi o wspólnych cechach kulturowych i odwołuje się do wyższych ideałów. Ojczyzna zaczęła określać związki pokrewieństwa i budzić silne uczucia jako figura matki. W ikonografii pojawił się motyw zniewolonej Grecji, która wzywa swoje dzieci, by wystąpiły w jej obronie i – wzorem starożytnych znamienitych przodków – wsparły ją zbrojnie i finansowo. Pamięć o świecie starożytnym objawiła się również w użyciu terminów Grecja (*Ελλάς*) i Grecy (*Έλληνες*). Podczas wojny rosyjsko-tureckiej (1768–1774) prowadzonej za panowania Katarzyny Wielkiej, gdy doszło do rewolty Orłowa, wzrosły coraz silniej odczuwane przez wszystkich nadzieje na obalenie

osmańskiej tyranii. Kiedy w 1778 roku Katarzyna organizowała wyprawę na Krym, w apsydzie wzniesionej przez Greków cerkwi w Niezynie znalazły się herby autorstwa Ewjeniosa Wulgarisa, a obok nich wyobrażenie upadającej zbrojącej Grecji, przy której stała wyprostowana Atena z włócznią w ręku i inskrypcją: „Powstań, sama Atena ręką nie ruszy”. Niedługo potem, w 1783 roku, pod wpływem absolutyzmu oświeconego fanariota Dimitrios Katardzis określił naród (*ἔθνος*) jako zbiorowość religijną i kulturową o wspólnej historii i narodowym charakterze, która wprawdzie podlega administracji osmańskiej, ale – pomimo tej zależności – ma „ukochaną ziemię ojczystą” i powinna miłować ją tak samo, jak to czynią niepodległe narody.

W okresie rewolucji francuskiej nadzieje na wyzwolenie ojczyzny zwróciły się ku Francuzom, a sam termin nabrał wydźwięku rewolucyjnego. W *Nowej politycznej konstytucji* (*Νέα Πολιτική Διοίκηση*) Rigasa Welestinlisa z 1797 roku „ojczyzna” stała się wieloznacznym, nacechowanym emocjonalnie słowem kluczem, które desygnuje nie tylko rajską wspólnotę, lecz również Grecję rozciągającą się do granic ludzkich, mogą bowiem przyłączyć się do niej wszyscy ci, którzy – zgodnie ze słowami Izokratesa – „posiedli nasze wykształcenie”. W *Hejnale wojskowym* (*Σάλπισμα πολεμιστήριον*, 1801) Adamandiosa Koraisa i *Greckiej nomarchii* (*Ελληνική Νομαρχία*, 1806) ojczyznę personifikowała ranna kobieta ze łzami w oczach, która wzdychała pod ciężarem jarzma i przypominała swoim dzieciom, że przywrócenie wolności będzie ich obowiązkiem.

W 1817 roku trafił do obiegu publicznego *Esej o patriotyzmie* (*Δοκίμιον περί πατριωτισμού*), którego autorstwo przypisuje się Nikolaosowi Skufosowi. Jego autor odniósł się do idei oświecenia i podkreślił, że patriotyzm może rozkwitnąć wyłącznie w warunkach wolnego, sprawiedliwego ustroju, w którym przestrzega się umowy społecznej i prawa naturalnego. Ojczyzna i patriotyzm miały być nierozzerwalnie związane z wydarzeniami okołopowstańczymi. Wyrażały się w silnych wspólnych przeżyciach, wzniosłych skojarzeniach, więzach krwi, pozyskiwaniu nowych członków dla tajnego stowarzyszenia Filiki Eteria i przysiędże składanej na matkę ojczyznę, która uosobiała gorzkie doświadczenia przeszłości i nadzieje na przyszłość.

W mowie tych, co połączeni wspólnymi ideałami walczyli podczas greckiego powstania o wolność, ojczyzna stanowiła zasadniczą kwestię etyczną i najwyższą wartość. W historycznym przemówieniu „Walcz za wiarę i ojczyznę” z 24 lutego 1821 roku, które dało sygnał do wybuchu walk, Aleksandros Ipsilantis wezwał Greków, aby okazali się „warcni cnót swych przodków” i nie dali się dwa razy prosić rannej matce ojczyźnie. Znaczenie „patriotyzmu” zostało sprowadzone ściśle do udziału – przy użyciu wszelkich sił, zarówno wojskowych, jak i ekonomicznych – we wspólnej walce przeciwko „Osmanom, wrogom ojczyzny” o wolność i nowy porządek. Było to wystąpienie skierowane przeciwko „turkolatrii”, na której opierał się stary tyrański reżim.

Współcześnie ojczyznę utożsamia się z narodem, kwestia patriotyzmu wciąż budzi jednak emocje. Patriota jest dumny ze swojej ojczyzny i nie stoi to w żaden sposób w sprzeczności z ideą kosmopolityzmu. Odkąd pod koniec XIX wieku patriotyzm utożsamiono z nacjonalizmem, skrajną prawicą i „prawdziwymi Grekami”, termin ten nabrał jednak również konotacji negatywnych.

Δημαράς Κ. Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1985, σ. 47–48; Καταρτζής Δ., *Δοκίμια*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα 1974, σ. 44–46; Ροτζώκος Ν. Β., *Εθναφύπνιση και εθνογένεση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Αθήνα 2007; Κατηφόρη Δ., *Νικόλαος Σκούφος. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1990; Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834; Γιανουλόπουλος Γ., «Πατριωτισμός, εθνικισμός και “εθνικά θέματα”», *Τα Βαλκάνια*.

Εκσυχρονισμός, ταυτότητες ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-ΙΤΕ, Ηράκλειο 2014, σ. 815–831; Argyropoulos R. D., *Patriotisme et sentiment national en Grèce au temps des Lumières*, „Folia Neohellenica” 1984, VI, p. 7–14; Droulia L., *Towards Modern Greek Consciousness*, „The Historical Review La Revue Historique” 2004, 1, σ. 51–67; Sf[o]jini A., *De l’Empire ottoman à l’État grec: la formation du vocabulaire politique*, w: ‘Herrschaft’ und ‘Staat’. *Untersuchungen zum Zivilisationswortschatz im südosteuropäischen Raum 1840–1870. Eine erste Bilanz*, επιμέλεια R. Katičić, J. Koder, Βιέννη 2004, p. 173–182.

Aleksandra Sfoini (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

POLITYKA

Greckie pojęcie πολιτεία stosowane bywa na określenie: prawa obywatelskiego, życia społecznego, podstaw funkcjonowania państwa, środków politycznych, władzy państwowej, ustroju państwowego, sposobu rządzenia, demokracji, rządów demokratycznych, republiki. Odkąd człowiek stał się – zgodnie z antyczną formułą – istotą społeczną (ζῷον πολιτικόν), polityka określa jego status. Istnieją niezliczone definicje polityki, najczęściej rozumianej jako sztuka rządzenia państwem (m.in. Max Weber w eseju *Politik als Beruf*, 1919), ale też instytucjami społecznymi. W języku angielskim w tym znaczeniu można niekiedy spotkać się ze słowem *policy*, a nie *politics*, mówi się wtedy o polityce wyróżniania, polityce wykluczenia itp.

W dawnym znaczeniu polityka była „wiedzą o rządzeniu ludźmi, wiedzą chyba najbardziej doniosłą, [która] zdobyć najtrudniej” (Platon, *Polityk*, 292 d). Jej przeznaczeniem było „przeplatanie charakterów męźnych i rozważnych. Umiejętność królewska zaprzyjaźnia je, harmonizuje i doprowadza do współżycia, a wytworzywszy tkaninę najwspanialszą i najlepszą ze wszystkich tkanin, obejmuje tą swoją plecionką i zespała wszystkich ludzi w państwach: niewolników i wolnych, i o ile państwo może być szczęśliwe, ona niczego pod tym względem w żadnym sposobie nie zaniedbuje, tylko panuje nad wszystkim i czuwa” (Witwicki 2002: 311c). Celem polityki miało być zatem osiągnięcie dobra wyższego. Jak podkreślał Arystoteles w *Etyce wielkiej* (*Ἠθικῶν Μεγάλων*), moralność polityka wiązała się z etyką, gdyż ta ostatnia stanowiła warunek zaangażowania człowieka określonych cnót (sprawiedliwego i prawego) w życie społeczne (Wróblewski, 2010: ks. I, 118 a–b).

Z tradycją tą zerwał Niccolò Machiavelli, nawiązując, by zbliżyć się do rzeczywistości i liczyć z faktami. W *Il Principe* (1532) pokazał, że istnieje zbyt duża rozbieżność między oczekiwaniami a realiami. Dlatego władca, który pragnie przede wszystkim być dobry, nieuchronnie zginie z rąk złych ludzi. Jeśli chce zachować swoją władzę, musi odczytać się cnoty. Pragmatyzm i realizm uczyniły Machiavellego pierwszym nowożytnym teoretykiem polityki. Realistyczny ogląd cechował również kolejne teorie polityczności, które przedstawiały politykę jako główną działalność państwa, jako walkę o władzę. Polityka stała się sposobem organizacji społeczeństwa, a wskutek procesu sekularyzacji została oddzielona od sfery religijnej. Odtąd postrzegano ją nie jako przejaw Bożej woli, a jako rozumną, „powszechną wolę” narodu.

Klarowna definicja polityczności jest rzadkością. W eseju *Der Begriff des Politischen* (1932) świadom tego niemiecki prawnik filozof Carl Schmitt (1888–1985)